

TÜRKÇE İSTABUR KELİMESİ ÜZERİNE

HASAN EREN

I. Prof. J. Németh 1935 te Über den Ursprung des türkischen Wortes t a b u r (Ungarische Jahrbücher XV, 541 - 547) adlı yazısında, Türkçe *tabur* "Lager, Wagenburg, Heeresabteil" kelimesinin *tapqur* şeklinden çıktığını ileri sürmüş ve *tapqur* kelimesini Türk dilleriyle izaha çalışmıştı.

Bu yazının neşrinden sonra Türkçe *tabur* kelimesine ait birtakım yeni tanıklar elde eden seçkin Macar türkoloğu 1953 te bu kelime hakkında yeni bir yazı daha neşretti (Neuere Untersuchungen über das Wort *tábor* "Lager": Acta Linguistica Hung. III, 431 - 446).

Prof. Németh, bu yazısında, Türkçe *tabur* kelimesi hakkındaki eski fikrinden vazgeçerek Türkçe *tabur* kelimesiyle *tapqur* (\sim *tabqur*) şekli arasında hiçbir münasebet olmadığını ileri sürmüştür. Ona göre, Türkçe *tabur* ($<$ *tabor*) kelimesinin Macarcadan alınmış olması icabediyor. Bundan başka, Prof. Németh bu yazısında, Osmanlı fütuhâtı devrine ait Türk kaynaklarında geçen *istabur* kelimesinin de Macarcadan alındığını iddia ediyor.

Türkçe *tabur* kelimesi, Prof. Németh'in ileri sürdüğü gibi, Macarcadan alınmış olabilir. Yazar bu hususta inandırıcı tanıklar ileri sürmüştür. Yalnız, benim fikrime göre, Türkçe *istabur* kelimesiyle Macarca *tábor* kelimesi arasında hiçbir münasebet olamaz. Esasen, Prof. L. Fekete'nin Budapest a török korban (Budapest, 1944) adlı eseri hakkında yazdığım küçük bir yazıda (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VIII, 1950, 251 - 252), *istabur* kelimesinin Macarca *tábor* kelimesiyle izah edilemeyeceğini belirtmiş ve bu kelimenin İslâvcadan alındığını söylemişim. Prof. Németh, yukarda zikredilen yazısında (435. s., 1. not), *istabur* kelimesi hakkında ileri sürdüğüm bu fikri kaydetmiş, fakat bu hususta hiçbir şey söylememiştir.

Prof. Fekete'nin kitabı hakkında yazdığım yazıda, bu eski kelimenin izahına girişmiyerek, bu husustaki düşüncelerimi başka bir fırsata bırakmışım. Prof. Németh'in son yazısını okuyunca, artık *istabur* kelimesi hakkında topladığım tanıkları açıklamayı faydalı gördüm.

2. Şimdi bu kelime hakkındaki tanıkları ele alalım.

Bu hususta Prof. Fekete'nin verdiği birtakım tanıklara dayanan Prof. Németh, Mezökeresztes savaşına (1596) ait bir Türk haritasında bu kelimenin استبور şeklinde yazıldığını kaydederek, bunu *astabur* diye okumak icabettiğini söylüyor.

Prof. Németh, bu düzeltmeden sonra, Macar İlimler Akademisi Türkçe yazmaları arasında bulunan Tarih-i Küçük Nişancı'da bu hususta mühim bir kayda tesadüf ettiğini belirtiyor. Bu kaydı aynen alıyorum :

Feth-i astabur der kurb-i Budun fî sene 948. Vezir Mehmet Paşa mukaddema askerle varıcak, küffâr-ı hâksâr kal'a cenginden el çeküp askerinin etrafına hendekler kazup, arabaların önine dizüp birbirine zincirle bağladılar. Kefere içinde buna astabur (سطبور) derler imiş. Birkaç gün astabur içinde Müslümanlarla cenk ettiler. Âhır feth olup...

Prof. Németh, bu mühim kaydı naklettikten sonra, "*astabur*" kelimesinin hicrî 948 (1541) hâdiseleri münasebetiyle Peçevî tarihinde de geçtiğini ilâve ediyor. Prof. Németh, son olarak, "*astabur*" (ستبور) kelimesinin Hayrullah Efendi tarihinde (XI, 142) de geçtiğini kaydediyor ve *istabur* ("*astabur*", "*astabor*") kelimesinin Macarca *az tábor* "d a s Lager" kelimesinden başka bir şey olamayacağını söylüyor.

Prof. Nemeth'in zikrettiği tanıklara ilâve olarak, bu kelimenin Solakzade tarihinde de kullanıldığını söyleyelim. Solakzade (502-503, 632, 635. s.) bu kelimeyi استبور şeklinde yazmaktadır.

Bunlardan başka, sayın Prof. Halil İnalcık'a borçlu olduğum bir tanık da mühimdir: Kühn-ül-ahbar yazarı Âli'nin 1582 hâdiselerinden bahsederken⁸ anlattığına göre, Özdemiroğlu Osman Paşa, Dağıstan'da kazandığı kesin bir zaferden sonra Kefe üzerinden İstanbul'a dönmek üzere yola çıkar ve yolda, Sevinç (سویج) suyu üzerinde "Ruslar"la karşılaşır. Bunlar bir boğazda pusu kurmuşlardır. Osman Paşa'nın askeri irmağı geçerken, ansızın ormandan çıkarak tüfenk ateşiyle hücum ederler ve aldıkları ganimetle kaçıp orman içinde yaptıkları bir استبور'a sığınırlar.

Prof. İnalcık, Osmanlı - Rus rekabetinin menşei ve Don - Volga kanalı teşebbüsü (1569) (Türk Tarih Kurumu, Belleten XII, 349 - 402) adlı yazısında (392. s.), استبور kelimesinin izahına girişmemiş, fakat

bu yazının *The Origin of the Ottoman - Russian Rivalry and the Don - Volga Canal (1569)* (Ankara Üniversitesi Yılığ ı I, 1946 - 1947, 47 - 106) adı altında çıkan İngilizcesinde bu kelimeye "fortress" mânasını vermiştir (94. s.).

Son olarak, bu kelimenin, Cerbe adasının zaptı hakkında kaptanı-derya Piyale Paşa'nın Kanunî Sultan Süleyman'a hitaben yazdığı bir raporda da geçtiğini ilâve edelim. Topkapı Sarayı arşivinde bulunan bu mühim raporda bu kelime *استوبور* şeklinde yazılmıştır.

Piyale Paşa'nın yazdığı bu rapor 1941 de Prof. Alessio Bombaci tarafından neşredilmiştir (*Un rapporto del Grande Ammiraglio Piyale Pascià a Solimano sull'assedio delle Gerbe (1560): Festschrift Friedrich Giese. Die Welt des Islams, Sonderband. Leipzig, 1941. 75 - 83*). Bu değerli vesikayı İtalyancaya çeviren Prof. Bombaci, *استوبور* kelimesini *ustübür* diye okumuş ve *contexte*'e dayanarak "barricata" diye çevirmiştir. Prof. Bombaci, yazısına ilâve ettiği bir notta (79. s., 5. not), bu kelimenin Türkçe sözlüklerde geçmediğini ve Kâtip Çelebi'nin, onun yerine *tabur* kelimesini kullandığını belirtmiştir.

Filhakika, Piyale Paşa'nın bu raporundan faydalandığı anlaşılan Kâtip Çelebi'nin¹, *Tuhfet-ül-kibâr fî asfâr-ül-bihâr* adlı eserinde (İstanbul basması, 1329, 73-78. s.) Cerbe seferinden bahsederken, *استوبور* kelimesi yerine *تابور* kelimesini kullandığı göze çarpıyor.

Prof. Bombaci, yukarıda zikredilen notunda, Kâtip Çelebi'nin kullandığı *tabur* kelimesinin, "ustübür" kelimesinden çıktığını da kaydetmiştir.

3. Yukarıda sıraladığımız bütün bu tanıklara göre, *istabur* kelimesinin kaynaklarda genel olarak *استبور* ve *اسطبور* şekillerinde yazıldığı anlaşılıyor. Bu şekiller yanında *ستبور* ve *سسطبور* şekillerine de tesadüf ediliyor. Bu şekillerden başka, Prof. Bombaci'nin neşrettiği vesikada *استوبور* şekli de geçiyor.

Şimdi, bu kelimelerden bir kısmını *astabur* (<*astabor*) diye okumak kabildir. Fakat, Piyale Paşa'nın raporunda geçen *استوبور* şekli *astabur*

¹ Bu hususta A. Bombaci'nin *Le fonti turche della battaglia delle Gerbe (Rivista degli Studi Orientali XIX, 193 - 248, XX, 279 - 304, XXI, 189 - 218)* adlı yazısına bakınız (XIX, 208 - 210. s.).

diye okunamaz. Yukarda da belirttiğim gibi, Prof. Bombaci bu kelimeyi *ustübür* şeklinde yazmıştır. Fakat benim fikrime göre, bu kelimeyi *istobor* (>*istobur*) şeklinde okumak icabeder. Sonra, استبور (~ اسطبور) şekli yanında سطور ve سطور gibi birtakım şekiller daha vardır. Prof. Németh bunları da *astabur* diye okumuş, fakat استبور (~ اسطبور) ve سطور (~ سطور) şekilleri arasındaki farkın sebeplerini izaha girişmemiştir. Halbuki bu şekiller arasındaki farkın, kelimenin etimolojisi bakımından çok mühim olduğu anlaşılıyor.

Türkçe "*astabur*" kelimesinin Macarca *az tábor* "das Lager" kelimesinden çıktığı ileri sürülemez, sanıyorum. Prof. Németh "*astabur*" kelimesinin birinci hecesini Macarca *az article*'i ile birleştirmiş, fakat bu hususta başka bir örnek vermemiştir. Bilindiği gibi, Macarcadan Osmanlıcaya geçen kelimeler hakkında Prof. L. Fekete'nin *Az oszmánli - török nyelv hódoltságkori magyar jövevényyszavai* (Magyar Nyelv XXVI, 1930, 257 - 265) adlı yazısında bol bilgi verilmiş ve türlü kaynaklara istinaden birçok kelimeler zikredilmiştir. Fakat bu kelimeler arasında Macarca *az article*'i ile beraber geçmiş hiçbir kelime göze çarpmamaktadır.

Bundan başka, Macarcadan alındığı anlaşılan Türkçe *tabur* (<*tabor*) kelimesinin eski kaynaklarda genel olarak طابور şeklinde yazıldığını biliyoruz. Bu şekil yanında arasına تابور şekli de geçer. Halbuki "*astabur*" kelimesi kaynaklarda yalnız استبور, سطور, سطور ve اسطبور şekillerinde yazılmaktadır. Bu şekiller yanında استوبور şekli de geçmektedir. Eğer "*astabur*" kelimesi Prof. Németh'in ileri sürdüğü gibi *tábor* kelimesiyle ilgili olsaydı, bu kelimenin de اسطابور veya استابور şekillerinde yazılması lâzım gelirdi. Prof. Németh bu imlâ farkını da izah etmemiştir. Halbuki bu iki kelime arasındaki münasebet bakımından bu fark çok mühimdir.

İşte bütün bu sebeplerle "*astabur*" kelimesinin Macarca *az tábor* kelimesinden çıktığı ileri sürülemez.

4. Benim fikrime göre, Türkçe *istabur* kelimesi İslâvca *stobor* "columna" (Miklosich, Lexicon, 885) kelimesinden çıkmıştır. Bu kelime Bulgarlar arasında "balustrade, parapet, garde-fou" (Markov)

mânasında kullanılır. Bundan başka, *stobor* kelimesinin Sırpçada da kullanıldığını biliyoruz. Bu kelime Sırpça arasında “aula, vere sepimentum” (Miklosich) mânasına gelir. Vuk Karadžić’e göre (Srpski rječnik. Beograd, 1898) bu kelime yalnız Karadağ’da “mjesto ispred kuće, der Hof, aula” mânasında kullanılır.

İslâvca *stobor* kelimesi Rumenceye de geçmiştir. Rumencede *stobor* kelimesi “Plankenzaun” mânasında kullanılır. Bu kelimenin *esztobor* “sepimentum e plancis extractum, Plankenzaun” şeklinde Transilvanya Macarları arasında da kullanıldığı göze çarpıyor (J. Szinnyei, Magyar tájszótár. II, 579). Bu kelimenin Rumenceden alındığı açıktır (Z. Gombocz - J. Melich, Magyar etymologiai szótár. II, 88). Son olarak, bu kelimenin Bulgaristan Türkleri arasında kullanıldığını da söyleyelim. Benim bildiğime göre, bu kelime Zıstovi Türkleri arasında *istabur* “tahta perde” şeklinde kullanılır. Türkçe *istabur* kelimesinin Bulgarca *stobor* kelimesinden çıktığı muhakkaktır.

Bu tanıklara göre, Türkçe *istabur* kelimesinin (سطبور) şekli *stobor* (>*stobur*) diye okunabilir. Piyale Paşa’nın raporunda geçen استوبور şekli de *istobor* (>*istobur*) diye okumak kabildir. استبور (اسطبور) şekline gelince, bu şekli *istabor* (>*istabur*) diye okumak icabeder.

5. Bu durum karşısında *istabor* (>*istabur*) şeklinin *istobor* (>*istobur*) kelimesinden çıktığı anlaşılıyor. İslâvca *stobor* (>Türkçe *istobor*) kelimesi Türk dilinin kurallarına uyarak *istabor* (>*istabur*) şeklini almıştır. Bilindiği gibi, Türkçede kullanılan yabancı kelimelerin 2. hecedeki -o- sesleri genel olarak ya aynen devam eder (Macarca *város* > Türkçe *varoş* kelimesinde olduğu gibi), yahut da -u- olur (Macarca *tábor* > Türkçe *tabor* > *tabur* kelimesinde olduğu gibi). Fakat birçok kelimelerde 2. hecedeki -o- sesinin -a- olduğu da göze çarpar. İşte birkaç örnek :

1) Türkçe *toquz on* > *doksan* “90”.

2) Türkçe *iç ton* > Tar. *iştan* “die Unterhosen” (Radloff), Alt., Tel. *iştan* “die Unterhosen” (a.y.). - Radloff bu sonuncu kelimenin Rusçadan alındığını kaydediyor. Onun bu kaydı kabul edilebilir. Fakat Tarancılar arasında kullanılan *iştan* şekli için böyle bir şey söylenemez.

3) Türkçe *boruzan* > *borozan*.

4) Moğolca *solungğa* “arc-en-ciel” (Kowalewski) > Alt. *soloño*

(Direnkova, Grammatika oyrotskogo yazıka. Moskva - Leningrad, 1940, 33. s.) > Soy. *solañğı* (A. A. Pal'mbax, Russko - tuvinskiy slovar'. Moskva, 1953), Bar. *solañğır* (Radloff).

5) Türkçe *horoz* ~ Kırg. *qoros* "der Hahn" (Radloff), *goroz* "horoz" (K. K. Yudaxin, Kirgizsko - russkiy slovar'. Moskva, 1940) < Bar. *qoras* "der Hahn" (Radloff).

6) Rusça *stol* "Tisch" > Alt., Tel., Şor., Kaz., Sağ., Koyb., Kaç. *ostol* "der Tisch, der Stuhl" (Radloff) > Kumd. *ustal* "der Tisch" (Radloff).

7) Farsça روز "fasting" (Steingass³) > Alt., Tel. *orozo* (Radloff), Bar. *oroza* (Radloff) > Şor. *oraza* (Radloff), Sag., Koyb., Kaç. *orazi* (Radloff), Tat. K *uraza* (Radloff).

8) Fransızca *arroseuse* > Türkçe *arozöz* > *arazöz*.

9) Grekçe πύργος "tour" > Türkçe *Burgaz*.

Bu örneklerden sonra, *istabor* (< *istobor*) kelimesi şekil bakımından kolaylıkla anlaşılabilir.

6. İslâvca *stobor* kelimesi ile Türkçe *istabur* şekli arasındaki mânâ ayrılığına gelince, *stobor* kelimesinin Balkan İslâvları arasında genel olarak "tahta perde" mânâsına geldiğini yukarıda zikretmiştim. Bulgaristan Türkleri arasında kullanılan *istabur* kelimesi, yukarıda belirttiğim gibi, mânâ bakımından bu kelimedenden farksızdır. Yalnız, tarih kaynaklarından anlaşıldığına göre, Osmanlı fütuhâtı devrinde Türkçe *istobor* (> *istabor* > *istabur*) kelimesi "bir ordugâhı çeviren ve birbirine zincirle bağlı arabalarla topraktan yapılmış müdafaa duvarı" mânâsını almıştır. Bu *sémantique* fark kolaylıkla izah edilebilir. Örnek olarak, Türkçe *çeper* kelimesi zikredilebilir. Bu kelime Anadolu Türkleri arasında "duvar, çit, siyeç" mânâsında kullanılmaktadır (Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi). Halbuki Farsça yazılmış XIII - XVI. asırlara ait tarih kaynaklarında *çeper* kelimesinin "bir ordugâhı çeviren ve çalı çırpı ile topraktan yapılmış müdafaa duvarı, yahut bir kaleyi muhasara ederken onun etrafına çevrilen müdafaa seddi" mânâsında kullanılmıştır (Fuad Köprülü: Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası II, 29 - 30. s. 37. not; Kórösi Csoma - Archivum I. Ergänzungsband 342 - 343. s. 37. not).

Anadolu Türkleri arasında *çeper* kelimesi yanında *taraba* kelimesi de kullanılır. Dergi'ye göre, bu kelime 1. "tahta perde"; 2. "bahçe ve avlu duvarları üzerine çekilen tahta perde, tahta havale" mânâlarına

gelir. Anadolu'da *taraba* "tahta perde, tahta havale" şekli yanında *daraba* şekli de geçer (Dergi). *Taraba* kelimesi Rumeli Türkleri arasında da kullanılır. Bu kelimenin Türkçeden Bulgarcaya da geçtiği anlaşılıyor. Markov'a göre, Bulgarca *táraba* kelimesi "clôture de lattes, grille de bois" mânasına gelir.

Benim tahminime göre, Rumeli ve Anadolu Türkleri arasında kullanılan *taraba* kelimesi Rumence *tabără* 1. "Lager, Feldlager"; 2. "Wagenzug" (Tiktin) kelimesinin *métathétique* şeklinden başka bir şey değildir. S. Klein, 1801 de yazılan Rumen - Lâtin sözlüğünde bu kelimeyi *tâbara* "castra, caterva" şeklinde tesbit etmiştir (Samuelis Klein, Dictionarium Valachico - Latinum. L. Gálđi basması. Budapest, 1944. 435. s.).

Rumence *tabără* kelimesinin Macarca *tábor* kelimesinden alındığı malûmdur. Demek ki *stobor* (>*istobor*>*istabur*) ve *çeper* kelimeleri gibi, Macarca *tábor* kelimesi de Türkler arasında mânasını değiştirmiş ve "tahta perde, tahta havale" mânasını almıştır.

Bilindiği gibi, çeperlerle çevrilmiş ordugâhlara bazan eski bir Moğolca tâbirle *küren* adı da verilir (A. Y. Yakubovskiy, Zolotaya Orda i ee padenie. Moskva - Leningrad, 1950. 348. s.). Kowalewski'ye göre, Moğolca *küriyen* kelimesi "enclos, clôtüre, palissade, mur, muraille; camp (castra)" mânalarına gelir. Bu kelime Çağataycada da kullanılır : گوران, گورن "cercle formé par une armée qui enceint quelque chose; espèce de camp retranché formé à l'aide de chariots rangés en cercle" (Pavet de Courteille). Bundan başka, Moğolca *küriyen* kelimesinin Farsçaya geçtiğini de biliyoruz: Farsça *gūrān* "the rendezvous of an army; an assembly - room" (Steingass³). Farsça *gūrān* kelimesi gibi, Altay Türkleri arasında kullanılan *kürā* "der Kranz, Hutrand; der Ort, wo die Hochzeit gefeiert wird; der einen Ort umgebende Erdwall, ein Kranz von Leuten; der Rand (einer Schüssel, Tenne)" (Radloff) kelimesinin de Moğolcadan alındığı açıktır (G. J. Ramstedt, Kalmückisches Wörterbuch. Helsinki, 1935. 247a; L. Ligeti: Nyelvtudományi Közlemények XLVIII, 336; J. Németh: Acta Linguistica Hung. III, 443). Son olarak, Türk Dil Kurumu'nun çıkarmış olduğu Dergi'de geçen *küren* "yaban hayvanları sürüsü" ~ *güren* "kalabalık, sürü" kelimesinin de Moğolcadan alındığı anlaşılıyor.

7. Yukardan beri verdiğim bilgi ve tanıklar karşısında, *istabur* kelimesinin *tabur* kelimesiyle birleştirilemeyeceği anlaşılmıştır, sanı-

yorum. Yine yukarda zikredilen tanıklara göre, *istabur* kelimesinin İslâv dillerinden alındığı açıktır.

Not

Prof. Németh'in 1953 te neşrettiği yazı üzerine *tabur* kelimesi hakkında birkaç yazı daha çıktı. Türkçe *istabur* kelimesine dokunmayıp doğrudan doğruya *tabur* kelimesi üzerinde duran bu yazıları sırasıyla kaydediyorum :

D. Pais, Hongrois *tábor* "camp", turc *tapqur* (Acta Linguistica Hung. V, 219 - 223). - Bu yazının Macarcası Magyar Nyelv dergisinde çıkmıştır (L, 167 - 169).

J. Németh, Die Herkunft des ung. Wortes *tábor* (Acta Linguistica Hung. V, 224). - Prof. Németh, bu küçük yazısında, Prof. Pais'in iddiasını cevaplandırarak, şimdilik *tábor* kelimesini Türk dilleriyle izaha imkân göremediğini belirtiyor.

B. Havránek, Puvod slova *tábor* "ležení": Naše řeč XXXVIII, 2 - 12. - Prof. Havránek bu yazısında *tábor* kelimesini Çek diliyle izaha çalışıyor.

P. Király, Prof. B. Havránek über die Herkunft des Wortes *tábor* : Acta Linguistica Hung. V, 225 - 226. - Király, Prof. Havránek'in yukarda zikredilen yazısını hulâsa ediyor.